

světlem obraz běženců a zástupců různých dnešních náboženských menšin, stejně jako roli religiozity nebo její absence ve vlastní každodennosti.

Vasil Dimitrov

Radan Haluzík: *Proč jdou chlapi do války. Emoce a estetika u počátků etnických konfliktů*

Dokořán, Praha 2018, 456 s. + 32 s. barevné přílohy.

„Jdu s batohem na zádech silničkou ke kostelíku. Mám strach. Je to vlastně moje skoro první válka... Nevím, co mě tam čeká. Jdu jako osamocený hrdina cestou uprostřed hor a mám strach. Jdu jako osamocený hrdina z nějakého westernu romanticky monumentálními holými horami. Jdu sám, ale nejsem tu sám. Je tu se mnou mé kovbojské já z filmových westernů... Kdesi uvnitř svého já máme své hrdiny a skrze ně na sebe teď pohlížíme. Protože tu nejsme sami. A svět to vidí...“ (s. 353) – ani autoru knihy *Proč jdou chlapi do války* se nevyhnul sen o hrdinovi. Chtěl jím na moment být, chtěl být u toho a mít pocit, že se na něj celý svět dívá. Tou silou, která nás žene do nebezpečí, může být na začátku jistý druh entuziasmu, vyšší smysl. Radan Haluzík se jako mladičkový válečný reportér pohyboval v mnoha konfliktních oblastech, na místech, kam se nikdo jako pozorovatel rozhodně nehrne, a snažil se zaznamenat aktuální dění. Pocit hrdinství, být u toho, svět se na mě dívá – to je jedna setina vysvětlení a odpovědi na otázky: Jaké síly vrhají chlapce na frontu? Proč jdou chlapi

do války? Co z toho ti kluci mají, jak se cítí?, které si autor v této knize pokládá.

Radan Haluzík spolupracoval během roku 1989, v období rozpadu sovětského bloku, na dokumentu o české menšině v rumunském Banátu a jejím prožívání revoluce. Nadchl se pro sledování dění ve válečných zónách a v roce 1990 pak napsal první válečnou reportáž o arménsko-ázerbájdžánském konfliktu. Začal jezdit do dalších zemí východního bloku a sledoval, co se v době naší revoluce děje tam, z jakého důvodu jsou jednotlivci i celá národní společenství ochotni vstupovat do konfliktů. V jednom z rozhovorů pro časopis *Vesmír* (2018) popisuje situaci ve válečné zóně. Podle všeho nebylo možné kvůli technickým podmínkám předávat čerstvé zprávy, tak zjistil, že mu jde nejlépe psaní na hranici mezi vědou, esejí a reportáží. Toto umění se otisklo i do této knihy, která vychází ze zkušeností a dat, která vytvořil během devadesátých let v různých konfliktech v bývalé Jugoslávii a na post-sovětském Kavkaze. Nicméně již v devadesátých letech psal reportáže z válečných oblastí do novin a časopisů. Později data z terénu použil na svou doktorskou práci na University College of London, a teprve na ni navazuje tato kniha. *Proč jdou chlapi do války* je tedy až další rovinou zprostředkování informací o situaci ve sledovaných válečných oblastech.

Knihu lze číst různými způsoby. Můžeme ji nahlížet z hlediska antropologie nacionalismu, antropologie estetiky, dějin komunismu, resp. postkomunismu, nebo ji můžeme číst jako antropologickou studii, studii násilí. Já jsem se vzhledem ke svým badatelským zájmům zaměřila více na antropologii násilí a upozadila při četbě historickou stránku věci. Realie

jsem vnímala jako data pro antropologické uvažování o daném problému.

Autor si pokládá mnoho různě formulovaných otázek, kterými však směřuje k odpovědi na to, jak se z naivních kluků s milým obličejem stávají vykonavatelé etnických čistek a jak je možné, že jim jejich učitelé, spolužáci, politici ještě tleskají. Zaměřuje se na emoce a estetiku, zážitek performance a dramatu. V součtu více jak dva roky strávil ve válečných konfliktech v bývalé Jugoslávii a na postsovětském Kavkaze, kde získal data, díky kterým dnes při čtení knihy můžeme nahlédnout do myšlení kluků, kteří se vrhli do války. Můžeme se dozvědět více o tom, jak se tito muži cítili a co prožívali na počátku války. Zabýval se tím, kde berou tu sílu překročit hranici od představy hrdinství a boje k tomu, násilí opravdu konat. Získal tak pohled zevnitř. Neopomíjel ale ani tehdejší mediální diskurs, který formoval každodenní život lidí, s nimiž trávil čas. Důležitým pro autora byl začátek války, ten extatický a spontánní moment před tím, než vypukla. Příběh knihy není o zvěrstvech, která nastala později. Tato kniha je výjimečná svým zaměřením na pocity, prožívání, emoce takzvaných extatických aktérů před tím, než jsou vtaženi do válečné vřavy. Radan Haluzík upozorňuje, že se nesnaží nijak zpochybňovat již existující práce na tomto poli, ale chce touto prací přispět k lepšímu porozumění motivacím aktérů. Nicméně je důležité říci, že mu po celou dobu psaní knihy zněla v hlavě slova Christophera Browninga o tom, že vysvětlit neznamená omluvit a pochopení není odpuštění (s. 10).

Text knihy je velmi hutný a je psán vědeckým sofistickým jazykem, který zvyšuje nároky na erudici čtenáře či

čtenářky. Kniha je plná dlouhých pestrých souvětí, která barvitě popisují dobovou atmosféru, ale i historický kontext. Autor prokládá text konkrétními příběhy lidí z terénu, citacemi jak z odborné, tak beletristické literatury, fotografiemi, které buď sám pořídil, nebo jsou z dobového nacionalistického tisku. Také se v knize objevují unikátní dobové politické karikatury, komentující aktuální situaci ve společnosti. To vše dělá text nesmírně zajímavým, ale často také náročným na udržení pozornosti správným směrem v záplavě různých druhů informací. Autor tak skládá odpovědi na zásadní otázky, které si pokládá, jako obrovské puzzle – dílek po dílku. Členění knihy do 18 kapitol a nespočtu podkapitol je dobrou pomůckou, jak se v obrovské záplavě informací orientovat.

Haluzík v knize propojuje pozici antropologa a válečného publicisty. Je zajímavé se zamyslet nad tím, jak se liší pozice antropologa a publicisty přímo v terénu. Do jaké míry ta která pozice otevírá, či naopak spíše zavírá terén. Role publicisty v kombinaci s antropologem může před místními zajišťovat jistou míru důvěryhodnosti, odůvodnit, proč se pohybujete ve válečných oblastech. Jak však sám v knize zmiňuje, byl spíše než za novináře či antropologa považován za hosta. Mladíka, kterého zajímá jejich národní historie. Tehdy mu bylo mezi dvaceti a pětadvaceti lety. Byl tak mladíkem ve válečné oblasti, o kterého měli ostatní tendenci se starat jako o mladšího bratra a chránit ho, jak Haluzík popisuje. Jeho věk a fakt, že je muž, mu tak pravděpodobně otevíraly terén. Jak píše, někteří lidé ho vzali domů, do svých rodin, mezi přátele. Setkal se i s místními intelektuály, prezidenty. Napadá mě ptát se na věk extatických aktérů knihy. Jestliže byl Radan

Haluzík mladíkem a mladším bratrem, jak staří byli tito bojovníci? Sám píše, že masová, mediální či privátní performance vtahuje do děje nejen mladíky, ale i celé národní davy. Vrhali se tedy do války muži každého věku? Nebo jsou více zasažitelní snem o hrdinech, davovou extází, politickou estetikou právě a především mladí muži? Násilné jednání je v literatuře velmi často tematizováno ve vztahu k období adolescence. Na základě mnoha výzkumů je zjištěno, že nejčastějšími násilníky, jak ve světě, tak u nás, jsou mladí lidé ve věku 15–20 let (Dostupné z <https://www.scribd.com/document/262603071/Vigil-2003-Urban-violence-and-Street-Gangs-pdf> [cit. 2018-09-26]). Ve většině odborných textů je násilí také dominantně spojováno s muži, přesto i v životě žen hraje násilí určitou roli. Podle Chesney-Lindové (Dostupné z http://socialsciences.people.hawaii.edu/publications_lib/BeyondDangerousMasc.pdf [cit. 2018-09-26]) násilnické ženy byly a budou, i když v určitých epochách docházelo k jejich přehlížení. I Radanu Haluzíkovi v této knize vypadly z hledáčku ženy. Proč ženy nezasáhl také sen o hrdinkách? Nebo pokud ano, proč o nich Haluzík více nemluví? Byla to jeho zkušenost, umocněná jeho vlastní pozicí chráněnce politiků, kteří živilí představy o národním boji mužů? A to vše posíleno rozhovory s mladíky, kterým jako mladé nastupující generaci byly promluvy a agitace k hrdinství adresovány? Bylo by zajímavé na tomto poli přispět do oblasti studia ženského násilí, která se teprve konstituuje.

To mě dále přivádí k otázce, s kolika mladíky, muži, vlastně autor v terénu mluvil, na základě kolika rozhovorů vznikla tato kniha. Jedním z důležitých

respondentů je i on sám – je muž a patří k sovětské generaci, které se v devadesátých letech rozpadl svět před očima. On si sám na vlastní kůži ve válečných zónách vyzkoušel, co je to být součástí předválečné extáze, účastnit se demonstrací, bydlet v domovech lidí masírovaných médii. I on pocítil na moment tu chuť být hrdinou. On sám to zažil a dokáže pochopit, jak se člověk v takové situaci cítí. Jako výzkumník se v textu neupozaduje. Naopak uplatňuje svoje aktérství v procesu tvorby dat a jejich interpretace a přiznává prožité emoce.

Téma násilí, které mne dominantně zajímá, autor rozpracovává skrze několik klíčových kategorií, které mají ustanovit kontext násilí, jeho aktivování. Haluzík hledá odpověď na kořeny války. Zvažuje, zda šlo o spontaneitu lidí, o ně samotné, nebo o velké temné síly v pozadí. Odkazuje na bio-psychologické teorie, které však přestávají vysvětlovat jednání lidí na konci 20. století, kdy se mění povaha válečných konfliktů (s. 22). Tradiční velké války vystřídaly menší, časově i prostorově omezené konflikty, ve většině případů vnitrostátní konflikty (s. 23). Motivace bojovníků v těchto válkách jsou odlišné od regulérních konfliktů. Novou technologií je aktivista, který chce změnu a následně mobilizuje davy (s. 26). První startovací hnací silou, kvůli které jsou obyčejní muži schopni riskovat životy, je tedy jistý druh entuziasmu, zažívají pocit bezprostřednosti, vyššího smyslu, chtějí být u toho (s. 35). Ale jak je to možné? Co z toho ti chlápci opravdu mají?

Při hledání odpovědí na tyto otázky Radan Haluzík spíše než na pragmatické motivace osobního prospěchu či na racionální rozhodování klade důraz na spontánní, či dokonce euforické pohnutky

vojáků. Autor se tedy v knize soustředí na emoce a tělesnost bojovníků, na pocit identifikace s davem, zážitek přechodového rituálního dramatu, pocit krásy a estetiky, pocit, že je nutné „být u toho“. Radan Haluzík uvádí mnoho jiných vysvětlení, kde se může brát ta hnací síla. Důvodem může být „nedočkavost zabíjet“, jak navrhuje Bourkeová či Tischkovová (*Chechnya*. Berkley 2004) – „válčení pro válčení (a)nebo svůdné kouzlo nebezpečí“ (s. 67). Van de Port mluví o karnevalu pošetilosti, bezdůvodnosti a nerozumu (s. 67). Někteří extázi srovnávali s alkoholovým drogovým opojením. Podle autora ale ani jedno z toho není hlavním hnacím motorem (s. 49–67). Haluzík dochází k závěru, že abychom toto opojení pochopili a mohlo dostat svůj sociálně-politický smysl, musíme jej vidět v kontextu a v souhře s dalšími dvěma prvky, a to politickou estetikou a dramatickou performancí. Euforické pohnutky, politická estetika a dramatická performance jsou tři aspekty téhož procesu masové mobilizace (s. 73).

Proč jdou chlapi do války?, to je i otázka dobového kontextu, respektive kořenů, z nichž vyrůstají ony tři aspekty masové mobilizace. Jedná se o rámeček, v němž dostávají konkrétní podobu. V určitý moment autor tedy obrací pozornost k samotným kořenům komunistického režimu, což má napomoci k pochopení náhlého probuzení etnických konfliktů, doprovázejících rozpad komunismu (s. 87–117). Komunismus se v určitý moment zhroutil jako domeček z karet (s. 175). Komunistická Jugoslávie se proměnila v jeden velký vařící hrnec hrozící výbuchem a pak stačila jedna jiskra a vybuchlo to – v masových demonstracích. Výbuch nebyl jen koncem světa starého, ale hlavně počátkem světa

nového (s. 173–183). Počáteční extáze demokratických revolucí pádu komunismu se prolíná s nacionalistickou extází následujících etnických válek. Jde o násilí, které má vybojovat nové uspořádání. Válka je zde vlastně postkomunistickou proměnou společnosti, která má vytvořit chaos, po němž budou nově ustanoveny vztahy.

Autor se dívá na rituální děje vyjadřující konec jedné éry a zrod čehosi nového z perspektivy studia rituálů, dramatu a hlavně teorie performance. Extatické emoce jsou vrcholně nakažlivé a silně náchylné ke kolektivnímu sdílení (s. 230). Sdílené performované emoce tisíců lidí se stávají mocným nástrojem měnícím svět i pro ty, co zůstali doma (s. 231). Haluzík upozorňuje na spontaneitu jako na specifický organizační modus (s. 261). Ukazuje, jak se extatický aktér v masových demonstracích zapojuje do dalšího revolučního nebo spíše válečného dění a jak to, co zde prožívá, umocní pocit „chtít být u toho“ (s. 261).

O válečném násilí Radan Haluzík uvažuje i ve vztahu k sociálnímu statusu mladého muže – vojáka. Autor uvádí, že mnoho odborníků se shoduje, že válka je „pozvánkou do mužství“, místem, kde se má prokazovat maskulinita. V mnoha tradičních společnostech byla také válka spojována s mužskými rituály přechodu. Julie Peteet ve svém textu „Male Gender and Rituals of Resistance in the Palestinian Intifada“ (*American Ethnologist* 21, 1994, 1: 31–49) hovoří o násilí jako o rituálu, který vede k přeměně chlapce v muže – dochází k sociální konstrukci mužství. Fyzické násilí bývá v odborné literatuře spojováno i s vyjednáváním cti, bojem o morální hodnotu (<http://hsx.sagepub.com/content/3/1/6.abstract> [cit. 2018-09-26]). Bylo by zajímavé výzkum

posunout ještě tímto směrem se zaměřením na maskulinitu, získávání cti a respektu.

V kapitole Pocit jednoty a sounáležitosti uprostřed „dramatu dějin“ se autor zaměřuje na emoce, které jsou generovány sounáležitostí s bytostí národního celku. Hovoří o pocitu spojení s masovým hnutím, pocitu, že to celý svět vidí. Tyto pocity jsou důležitým hybatelem revolučních událostí, ale ne jediným (s. 291–305). Kromě pocitu odpovědnosti za tok dějin a touhy být u toho, být hrdinou, protože celý svět to vidí, hraje podle Haluzíka důležitou roli imaginace a narace. Muži, kteří jdou do války, se také inspiřují legendami o historických hrdinech. Kapitola Být jako oni! je tak jednou velkou „módní přehlídkou“ různých odkazů k minulosti (s. 307–317). Aktéři inklinují k dobrodružným hrdinům. O pravém hrdinství se později vypráví, ale aby se o něm vyprávělo, musí být pravou dramatickou performancí. Proto aktéři odehrávají gesta ze starých lidových či filmových legend, které každý zná. To vše se odehrává v politickém a kulturním kontextu rozpadajícího se, do této chvíle určujícího, komunistického režimu. Historici jako Ken Jowitt říkají, že leninské režimy jsou režimy hrdinské. Hrdinské imaginární světy jsou pro aktéry důležitým nástrojem, který jim pomáhá čelit situacím, jaké ještě nezažili, jsou pro ně nebezpečné, ale mohou být správné a objevitelské (s. 364).

V poslední kapitole knihy se autor ohlíží za jednou z nejvýraznějších emocí doby počátku sledovaných etnických konfliktů devadesátých let 20. století, kterou je palčivý pocit „probuzení“ a s tím spojeného návratu ke kořenům. Radan Haluzík se snaží ukázat, jak je pro konflikty, o kterých hovoří, důležitým mobilizujícím faktorem politická estetika. Spolu s filosofem

Jacquesem Rancièrem se pokoušel nahlížet na předválečnou estetiku více konstruktivisticky. Jako na něco, co leží přímo u samotného kořene nacionalistického politického programu (s. 413). Hybatelem celého procesu, toho, proč jdou vlastně chlapi do války, je estetika, která má politický rozměr, protože má oslovit masy, všechny emoce kolem, důraz na krásu a autenticitu své vlastní národní kultury. Extatictí aktéři touží po jejím performativním zpřítomnění. Navíc i skrze reflexi vlastních emocí Radan Haluzík upozorňuje na to, jak lidé dokáží být fascinováni hnutími, jako je nacionalismu či fašismus. Autor upozorňuje na to, že pokud jsou sociálně mobilizačními idejemi fascinováni i výzkumníci, dokazuje to, jak silné emoce mohou taková hnutí vzbužovat i v lidech, kteří již vědí, co zkoumají, na co se dívají (s. 9).

Radan Haluzík upozorňuje, že jeho knihu lze brát jako varování. Já jsem po přečtení nabyla stejného dojmu. Jen si vzpomeňme, kolikrát jsme zažili pocit, že chceme být hrdiny či hrdinkami, s domněnkou správnosti našich činů, ale dohlédli jsme přitom kontext celé situace?

Zuzana Trachtová

Luděk Jirka: *Migrace za lepším životem*

Fakulta humanitních studií UK,
Praha 2018, 181 s.

Péčí Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze vyšla publikace, jejímž základem byla autorova doktorská disertace. Její obsah naznačuje již podtitul *Etnická návratová migrace ze západní Ukrajiny: Sounáležitost s ukrajinským*